

KİTAP İNCELEMESİ: ZYGMUNT BAUMAN, RETROTOPYA. (ALİ KARATAY, ÇEV.), SEL YAYINCILIK, 2021

Turgay KOÇ*

ÖZ

Sosyal bilimler alanında önemli bir yere sahip olan Zygmunt Bauman, 1925 yılında Polonya'da dünyaya gelir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'ne ve sonra da İsrail'e gitmek durumunda kalır. 1971 yılında İngiltere'nin daveti üzerine, ölüm tarihi olan 2017 yılına kadar yaşamını burada sürdürür. Bauman'ın yayınlanan 57 kitabında biyografisinin etkisini görmek mümkündür. *Retrotopya* (2017), ölmeden kısa bir süre önce tamamladığı bir çalışma olması sebebiyle, Bauman sosyolojisinde önemli bir konuma sahiptir. Erken modernite döneminin iddialı ve umut dolu vaatlerine inanarak özgürlük coşkusuyla evinden çıkan modern insanın, ortaya çıkan problemler karşısında ne yapacağını bilmeyen; mutsuz, umutsuz, yalnız ve çaresiz bir halde, eskinin huzur ve dinginlik veren toplumsal yapı ve değerlerine dönme çabasının veya evine dönme arzusunun anlatıldığı bir kitap. Bauman'ın çağdaş Batı toplumunu kavrama ve analiz etme yeteneğinin zirve yaptığı bu çalışması, modern toplumu anlamak isteyen herkes için önemli bir kaynak niteliğindedir. Daha önce yapmış olduğu çalışmalardan izler taşır. Modernite ile gelen toplumsal değişme, eşitsizlik, teknoloji kullanımı, küreselleşme, güvensizlik ve belirsizlikleri "Retrotopya" kavramı ile bir kez daha ele alır. Bu kavram geleceğinden umudunu kesmiş insanlığın geçmişe sığınma yönelimini ifade eder. Çağdaş sorunlar içerisinde bocalayan insanlığın içinde bulunduğu çaresizliğin bir "geriye dönüş" getirip getirmeyeceğini sorgular.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Zygmunt Bauman, Retrotopya.

BOOK REVIEW: ZYGMUNT BAUMAN, RETROTOPIA. (ALİ KARATAY, TRANS.), SEL YAYINCILIK, 2021

ABSTRACT

Zygmunt Bauman, who has an important place in the field of social sciences, was born in Poland in 1925. During the Second World War, he had to go to the Soviet Union and then to Israel. In 1971, upon the invitation of England, he lived here until his death in 2017. It is possible to see the influence of Bauman's biography in his 57 published books. *Retrotopia* (2017) has an important position in Bauman's sociology as it is a work he completed shortly before his death. It is a book about the modern man who leaves his home with the enthusiasm of freedom, believing in the ambitious and hopeful promises of the early modernity period, not knowing what to do in the face of the problems that arise; unhappy, hopeless, lonely and helpless, trying to return to the peaceful and serene social structure and values of the past or the desire to return home. This work, in which Bauman's ability to comprehend and analyse contemporary Western society is at its peak, is an important source for anyone who wants to understand modern society. It bears traces of his previous works. He once again addresses the social change, inequality, use of technology, globalisation, insecurity and uncertainties that come with modernity with the concept of 'Retrotopia'. This concept expresses the tendency of humanity, which has given up hope for its future, to take refuge in the past. He questions whether the desperation of humanity, which is floundering in contemporary problems, will bring about a 'return'.

Keywords: Sociology, Zygmunt Bauman, Retrotopia.

* Doktora Öğrencisi, kocturgay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3435-3694

Makale Gönderim Tarihi: 18 Ekim 2024 **Makale Kabul Tarihi:** 30 Kasım 2024

Atf: Baydemir, R. (2024). Kitap İncelemesi: Zygmunt Bauman, *Retrotopya*. (Ali Karatay, Çev.), Sel Yayıncılık, 2021. *Sosyoloji Dergisi*, 46, 236-239. DOI: 10.59572/sosder.1569527

Sosyal bilimler alanında önemli bir yere sahip olan Zygmunt Bauman, 1925 yılında Polonya'da dünyaya gelir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'ne ve sonra da İsrail'e gitmek durumunda kalır. 1971 yılında İngiltere'nin daveti üzerine, ölüm tarihi olan 2017 yılına kadar yaşamını burada sürdürür. Bauman'ın yayınlanan 57 kitabında biyografisinin etkisini görmek mümkündür. *Retrotopya* (2017), ölmeden kısa bir süre önce tamamladığı bir çalışma olması sebebiyle, Bauman sosyolojisinde önemli bir konuma sahiptir. Erken modernite döneminin iddialı ve umut dolu vaatlerine inanarak özgürlük coşkusuyla evinden çıkan modern insanın, ortaya çıkan problemler karşısında ne yapacağını bilmeyen; mutsuz, umutsuz, yalnız ve çaresiz bir halde, eskinin huzur ve dinginlik veren toplumsal yapı ve değerlerine dönme çabasının veya evine dönme arzusunun anlatıldığı bir kitap. Bauman'ın çağdaş Batı toplumunu kavrama ve analiz etme yeteneğinin zirve yaptığı bu çalışması, modern toplumu anlamak isteyen herkes için önemli bir kaynak niteliğindedir. Daha önce yapmış olduğu çalışmalardan izler taşır. Modernite ile gelen toplumsal değişme, eşitsizlik, teknoloji kullanımı, küreselleşme, güvensizlik ve belirsizlikleri "Retrotopya" kavramı ile bir kez daha ele alır. Bu kavram geleceğinden umudunu kesmiş insanlığın geçmişe sığınma yönelimini ifade eder. Çağdaş sorunlar içerisinde bocalayan insanlığın içinde bulunduğu çaresizliğin bir "geriye dönüş" getirip getirmeyeceğini sorgular.

Retrotopya, bir giriş ve sonsöz arasına yerleştirilmiş dört ana bölümden oluşuyor. Her bölümü kitabın başlığını açıklar mahiyette isimlendirilmiş. İnsanlığın ütopyalarının başarısızlığını "geriye dönüş"lerle göstermeye çalışıyor. Bauman giriş bölümünde, modern insanın yaşadığı kaygı ve belirsizliklerin geçmişe özlem duygusunu tetiklediği üzerinde durur. Ona göre bu durum, çaresizlik içindeki modern insanın bir savunma mekanizması olarak ortaya çıkmaktadır. Burada "nostalji" kavramına yüklenen anlam, geleceğe karşı ümitsizlik ve geçmişe dönük özlem duygusu olarak belirmektedir: "*ilerleme yönündeki ortak umutlarını belirsiz ve her zamankinden daha açık bir şekilde güvenilmez bir geleceğe bağlamaktan vazgeçip, belli belirsiz hatırlanan ve istikrar ve güvenirlilik atfedildiği için bir değer biçilen geçmişe yönlendirirler*" (s.13). Çözüm arayışı içinde olan Avrupalı liderlerin uğraşlarını veciz bir ifadeyle "*Bugünün sorunlarına dünün çözümlerini uygulama çabasına devam ediyorlar*" (s.14) şeklinde ifade eder.

Kitabın birinci bölümü "Hobbes'a Dönüş mü?" başlığını taşır. Bu bölümde Bauman artan şiddet ve güvenlik sorunlarına eğilir. Thomas Hobbes'un eseri *Leviathan* üzerinde durarak onun düzeni sağlama niteliğinin nasıl fonksiyon kaybına uğradığı hakkındaki görüşlerini anlatır. İnsanın doğal şiddet eğilimini ve zalimliğini baskılayan *Leviathan*, modern zamanda bu görevini yerine getirememektedir. Şiddet farklı görünümde yeniden ortaya çıkmaktadır. Bauman, Nibert Elias'ın "Uygarlaşma Süreci" adlı eserine de atıf yapar. Batı toplumlarının günümüze kadar yaşadığı değişimlerin toplum ve birey yaşamı üzerindeki etkilerinin incelendiği uygarlaşma sürecinde şiddet dürtüsünün av, kurban veya spor gibi alanlarda nasıl dizginlendiği anlatılmaktadır. Elias, bu çalışmasında devlet otoritesinin güçlenmesi sonrasında toplumsal yaşamın daha kontrol edilebilir, daha düzenli ve öngörülebilir olduğu düşüncesindedir. Modern devlet, insanın vahşi eğilimlerini baskılayarak toplumu daha yaşanabilir bir hale getirmiştir. Şiddet kullanımını tekeline alan modern devlet, şiddeti tanımlama ve meşrulaştırma gücüne sahiptir. Kamu düzenin sağlanması, toplumun huzur ve istikrar içinde yaşamını devam ettirmesi için "meşru şiddet" kullanımının gerekliliği üzerinde durulur. "Kötü şiddet" karşısına "iyi şiddet!" konumlandırılır. Ortaya çıkabilecek daha kötü durumların önlenmesi veya daha iyiye ulaşmak amacıyla uygulanan şiddet "iyi şiddet" olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda iyi ve kötüyü tanımlama yetisine sahip olan modern devletin hangi saiklerle hareket ettiği önemli bir tartışma alanı olarak kendini göstermektedir. Bauman tam bu noktada Holokost (soykırım) deneyimine dikkat çeker. Küresel güç sahipleri, güvenlik, insan hakları, demokrasi, özgürlük, terörle mücadele, işgal ve sömürüyü önleme gibi kavramları manipüle ederek şiddet meşrulaştırma yoluna gitmektedir. BM Güvenlik Konseyi üyesi olan devletlerin asıl silah üreticisi ve satıcısı olduklarını ve aynı zamanda iyi ya da kötü şiddeti bu ülkelerin tanımladığına dikkat çeker. Popüler medya ve internet kullanımındaki gelişmelerle beraber şiddet içeren oyun, film vb. ürünlerin yaygınlaşması ve şiddetin sıradanlaşması, toplumda şiddet potansiyelinin artmasına neden olmaktadır. sBauman bu bölümde, insanlık için temel garantör durumunda olan veya olması gereken devletin güç kaybına uğradığı ve fonksiyonlarını yerine getiremediğini anlatmaya çalışır. "Hobbes'a dönüş" olarak izah etmeye çalıştığı "herkesin herkesle savaş halinde olma durumu"nun bireyi, kabile benzeri örgütlenmelere yönelttiğini ifade ederek sonraki bölüme geçer.

Bauman'a göre, modernleşme süreci boyunca, özgür iradeyi baskılayan toplumsal ve ahlaki zorunluluklara karşı egemenliğini ilan eden "birey" olmuştur. Bireyselleşmenin insana açtığı özgürlük alanı onun her türlü bağılıklarından azade kılmış ancak beklenmedik bir sorunu da beraberinde getirmiştir: aidiyet duygusundan yoksun kalma. Bauman bu durumu "*yağmurdan kaçarken doluya tutulmak*" şeklinde ifade eder. Bir gruba ait olma ihtiyacının vardığı nokta ise "yeni etnisite formları"dır. Modern bireyin yalnızlığına bulduğu çözüm kabileye dönüştür. Ancak "kabileye dönüş" söyleminden kastedilen, bilinen formlarıyla kabile değil, kabilecilik ötesi bir anlayıştır. Bauman bunu: "*önceki kabile biçimlerinden daha zayıf duygusal bağlara sahip bir açık uçlu komüniteler modeli*" (s.57) şeklinde ifade eder. Bauman'ın birçok çalışmasında göze çarpan (Akışkan Modernite, Akışkan Aşk, Akışkan Gözetim vs.) akışkan kavramı postmodern dönemin karakterini temsil eden bir ifadedir. Aidiyet duygularının tatmini için öngörülen "kabileye dönüş" de bu zaviyeden bir değerlendirmeye tabidir: esnek, geçici, açık uçlu.

İnsanların gelecek beklentilerine ümitsizlik ve belirsizliğin hâkim olması onları endişeye ve yeni arayışlara sevk etmektedir. "*Bugünlerde gelecekte korkma eğilimindeyiz; onun aşırılıklarını törpüleme, daha ürkütücü ve itici, bir miktar da çekici kılma kolektif yeteneğimizi kaybetmiş gibiyiz*" (s.61). Bauman bir eleştiri de "ilerleme" kavramına getirir. Diğer çalışmalarında da üzerinde durduğu müphemlik, aşırı bireyselleşme ve yalnızlaşma, küresel risk ve güvenlik sorunları gibi konuları "ilerleme" kavramı ile ilişkilendirir. Modernite ve ilerleme kavramları çoğunlukla eşanlı olarak kullanılır. 17. Yüzyılda Aydınlanma ile başlayan ve günümüze kadar devam eden modernite, toplumun sosyal, kültürel ve bilimsel alanda değişmesi ve ilerlemesini ifade eder. Modernitenin sürekli değişimi ve ilerlemeyi esas alması Bauman'a göre, güvensizlik ve belirsizlik duygusunu da beraberinde getirir.

İlerleme hedefi, insanlığı daha iyiye ve doğruya götürmek yerine kaybetme tehdidi ve huzursuzluğu olarak kendini gösterir. Geleceğin tedirgin eden belirsizliği karşısında, geçmişin bilindik yapısı modern insana güven ve huzur veren bir sığınak haline gelir. Oysa gelecek Bauman'a göre özgürlük alanıdır ve orda her şey hala mümkündür. Geçmiş, müdahale alanı dışındayken gelecek bunun tam tersine müdahale edilebilir bir dönemi temsil eder. Bauman bu çelişki gibi gözükken hali "kolektif hafıza" kavramına başvurarak izah yoluna gider. Toplumsal hafıza kuşaklar arasında, bellekte olan ile "şimdi"de olanın etkileşimiyle yaşamaya devam eder. Başka bir deyişle, insanın bugün sahip olduğu zihin durumuna göre geçmişi hatırlar ve onu yeniden şekillendirir. İnsan bugün içine girmiş olduğu ruh hali ne ise geçmişi de bugünün penceresinden hatırlar; başka bir deyişle yeniden inşa eder. İnsanlığın nostalji veya geçmişe özlem olarak ifade edilen arayışları aslında bugünün kaygılarından geçmişe kaçış anlamına gelir. Geçmiş yüceltilir ve özlem duyulan güvenli bir liman haline getirilir. Bauman, geçmişe duyulan özlemin sadece nostalji kavramıyla izah edilemeyeceğini, bunun yanında milliyetçi ve muhafazakar ideolojinin geçmişi yücelterek mutlu ve huzurlu güzel günlere dönüşü vaat ettiğini vurgular. Milliyetçilik aynı zamanda moderniteye tepki olarak kendini var etmiştir. Bireyselleşmiş ve aidiyetlerinden kopmuş yalnız bireyin, istikrar ve aidiyet duygusu sağlayan ulusal kimliklere sarılması ve teselli bulmasıdır. Geçmişe dönüş arzusunun sadece bir nostalji olmayıp aynı zamanda toplumsal hareketlerde de karşılığının olduğu belirtilmektedir. Milliyetçi ve muhafazakar hareketler, geçmiş altın çağlara dönüş talepleri olarak değerlendirilebilir.

Modern dönemde görülen kitlesel göç konusunda "Batı" eleştirisi yapan Bauman, Avrupa ve göç konusunu iki aşamalı olarak ele alır. Birincisi, emperyalizmin altın çağında bir yandan "Doğu"nun kaynakları Avrupa'ya aktarılırken diğer taraftan Avrupa'nın gereksiz nüfusunun sömürge bölgelerine yerleştirilmesidir. Bu dönemde Kuzey ve Güney Amerika, Afrika ve Avustralya'ya 60 milyon civarında insanın yerleştirildiğini söyler. İkincisi 20. yüzyılın ortalarından başlayarak tersine göçün yani diğer ülkelerden Avrupa'ya göçün yaşanmasıdır. İkinci aşama göç, birincide olduğu gibi istila ya da sömürü amacıyla olmayıp, sömürgeleştirilmiş bölgelerin tahrip edilmiş yaşam alanlarından, daha iyi bir yaşam için gelenlerden oluşmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde modernite, aynı zamanda bireysel hak ve özgürlükler, bilimsel ve teknolojik gelişme, artan refah ve eşitlik anlamına geliyordu. Bauman "Eşitsizliğe Dönüş" başlığını verdiği üçüncü bölümde Batı'nın bitmek tükenmek bilmeyen eşitlik arayışlarına odaklanır. Disraeli'nin 1845 yılında yazdığı romanda geçen "iki ulus" anlatısına atıf yaparak bugüne izdüşümlerini mercek altına alır. Romanda Amerika'da yaşanan "zenginler ve yoksullar" arasındaki eşitsizliğe dikkat çekilmektedir. Romanın yayınlanmasından 160 yıl sonra bu defa siyasetin gündeminde olan eşitsizlik "sahip olanlar ve sahip olmayanlar" şeklinde ifade edilir.

Yaşanılan uzunca süre boyunca, dönemsel olarak görece iyileştirmeler olsa da eşitsizlik çözülememiş ve toplumun en can alıcı sorunu olmaya devam etmiştir. Kapitalizm bu eşitsizlikleri artırmaktadır. Bauman, gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderek artmasının, aynı ülkede yaşayan iki farklı ulus ortaya çıkardığını ve toplumsal huzursuzlukları artırdığı görüşündedir. Eşitsizliğin toplumu çatışma noktasına getirdiği ve bu durumun önemli sonuçlar doğuracak bir kriz hali olduğu noktasında endişelerini dile getirir. Zorluklar içinde yaşayan insanların iki tavrına dikkat çeker: birinci grupta olanlar artık fiili durumu kabul etmiş olanlardır. Herhangi bir tepki, başkaldırı veya siyasi mücadele düşüncesinde olmayan; mevcut duruma rıza göstermiş ya da istemeyerek de olsa kabul etmiş olan kimselerden oluşur. Buna karşın, olanları haksızlık olarak değerlendirip eyleme geçme isteği ve çabası içinde olan ikinci grubun tepkisel yaklaşımı söz konusudur.

Görece yoksunluk anlayışı üzerine etkileyici bir değerlendirme yapan Bauman'a göre, yoksunluk zaman ve mekân ile ilişkilidir. Eşitsizliklere karşı tepki veren toplulukların daha çok değişimin ve gelişimin görünür olduğu bölgelerde olmasına dikkat çeker. Gelişme ve refahın en yoğun bir biçimde görüldüğü yerler, aynı zamanda hoşnutsuzlukların da fazlasıyla görüldüğü yerler olmuştur. Sosyal adalet ve refah devleti uygulamalarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği üzerine görüşlerini detaylıca aktarır. İnsanların "aynı gemide olmama" hissinin giderek daha tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini hatırlatır. Bundan dolayı, uzun zamandır tartışılan "vatandaşlık geliri" uygulamasının toplumun düzen ve istikrarı için önemine dikkat çeker.

"Ana Rahmine Dönüş" başlığı altındaki bölüm çarpıcı bir ikileme başlıyor. "Benliğe dönüş" geleneksel toplumların bireyi bunaltan baskıcı niteliğinden kurtulmaya yönelik bir slogan iken, "kabileye dönüş" modern dünyanın yalnızlık ve ümitsizlik hissiyle bıraktığı birey için bir sığınak noktası olma niteliğini taşır. Bu haliyle birbirinin panzehri durumundadırlar. İnsanın dünyaya gelişle başlayan, kendisinin de faili olduğu sorunlar yumağından kaçışın simgesi olarak "ana rahmine dönüş" metaforu kullanılmıştır. "*Ana rahmi genellikle yapayalnız yaşanan, fakat aynı zamanda yegâne sakininin prestijini sarsmaya ve onun ödül ve ayrıcalıklarına çalmaya çalışan bir rakibin meydan okumasının ve müdahalesinin de söz konusu olmadığı güvenli bir yerdir*" (s.148).

Modern insanın yaşadığı yalnızlık sorununu İsveç örneğinde anlatmaya çalışır. İsveç toplumunun refah ve zenginliği onlara kendileri için kullanabilecekleri yeterince boş zaman sağlar. Ancak bu durum yalnızlığı da beraberinde getirir; "*Stockholm'de oturanların yüzde 58'i tek başına yaşıyor, dört Stockholmlüden birisi yalnız ölüyor, öte yandan antidepresan tüketimi son yirmi yılda yüzde 25 artmış durumda*" (s.137).

Bauman, yaşanan sorunları çözenin hiç de kolay olmadığı görüşündedir. İnsanlığın yaşamış olduğu sorunların yine bütün insanların el birliği ile çözülebileceği inancını taşımaktadır. Papa Francis'in 2016 yılında yaptığı konuşmaya yer vererek, kültürler arası işbirliği ve diyalogun insanlığın geleceği için zorunlu olduğu inancını dile getirir. Ötekine saygı ve ortak müşterekte buluşma çabası yeni nesillere eğitim yoluyla verilmelidir. Bauman'ın kitabının son cümlesi bir uyarı mahiyetindedir "*Ya yaşarken birlikte oluruz ya da mezarda*" (s.164).

Bauman, günümüz insanının kafa karışıklığı ve endişe içinde huzursuz ve mutsuz olmasının kaçınılmaz bir durum olduğunu söyler. Psikolojik travmalar yaşayan insana enjekte edilmeye çalışılan mutluluk paketleri fayda etmez. Tüketimin verdiği haz, çeşitli anti-depresanlar veya türlü arayışların, insanlığın sorunlarını çözmekten çok uzak olduğu kanaatindedir. Genel olarak kötümser bir tablo çizer. Ona göre günümüz toplumu, geleceği olmayan bir toplumdur. Düşüncelerinde topluma karşı bir güvensizlik hâkimdir. Kendi bencil ve hazzı çıkarları için ötekini imha etmeye hazır bireyler vardır.

Kitabın bütünü değerlendirildiğinde bölümler arasındaki uyum ve bağlantının çok iyi bir şekilde kurgulandığı görülüyor. Bauman, kitabın genelinde birçok düşünürün görüşlerine ve ürettiği kavramlara yer vererek iddiasını güçlendirme yoluna gitmiş; çağdaş insanın içinde yaşadığı problemleri ve bu problemlere verdiği tepkileri üslup bütünlüğü içinde akıcı ve etkileyici bir şekilde anlatmıştır. Bu kitap sadece Bauman'ın çalışmalarına ilgi duyanların değil çağımızın sorunlarını daha iyi anlama çabası içinde olanların da başvuracakları önemli bir eserdir.